

МОВОЗНАВЧІ ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧІ СТУДІЇ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

УДК 811.161.2'373.2 (043)

Цілина Марина
канд. філол. наук, доц.,
Відкритий міжнародний університет
розвитку людини "Україна"

ІМАЖОНІМІЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА (МОВНО-СТРУКТУРНИЙ ВИМІР)

У статті розглянуто структурні типи найменувань образотворчих творів Тараса Шевченка періоду ранньої художньої творчості (1830–1847 рр.). З'ясовано мотиви номінації таких однокомпонентних імажонімів та встановлено синтаксичні зв'язки між компонентами у багаточленних назвах.

Ключові слова: ідеонім; імажонім; імажопоетонім; тезойменні ідеоніми.

Творчість Т. Шевченка багатогранна у своїх мистецьких проявах. Власне художня спадщина зафіксована в окремих томах зібрань творів митця. До цього малярські зразки відомого письменника цікавили фахівців із галузі мистецтвознавства чи літературознавців.

Імажоніми – власні назви творів образотворчого мистецтва, є одним із видів ідеонімів – "власних назв об'єктів, які не мають безпосереднього відношення до матеріальної сфери діяльності людини" [13, с. 203], "мають денотати в розумовій, ідеологічній і духовній сферах людини" [7, с. 61]. В українському мовознавстві ці власні назви студіювалися лише поодинокі [14]. Узагалі немає наукових розвідок, котрі б відкривали суть назвотворчих стратегій саме творів Шевченка-художника. Тому заповнення цієї лакуни в шевченкознавстві є актуальним аспектом мовознавчих студій.

Об'єктом нашого дослідження стали найменування живописних творів Тараса Шевченка 1830–1847 років, предметом – їх мовна специфіка. Означений період у малярській творчості письменника пов'язаний із доакадемічним і академічним періодами та часом перебування його в Україні до першого арешту. Загалом, це біля 300 живописних праць, позначених ознаками класицизму, романтизму та символізму. Деякі з творів вважаються не знайденими. Зокрема, у повісті "Художник" згадано про виконання таких творів, як: "Голівка дівчини Паші", "Весталка", "Йосиф тлумачить сни своїм союзникам", "Андромаха над тілом Патрокла" та ін. Очевидно, це є художнім домислом, бо взагалі не всі епізоди в цій повісті збігаються з фактами життя Шевченка. До списку не знайдених творів не введений і нездійснений рисунок "Дівчата Наташа і Ліза, які танцюють", згаданий у повісті

"Музыкант". Ці найменування з мовного погляду можемо кваліфікувати як імажопоетоніми, тобто власні назви творів образотворчого мистецтва, які функціонують у художній літературі [13; с. 234].

Слід зазначити, що назви творів не є авторськими, в основному там є підпис Т. Шевченка і дата, а найменування присвоювалися власниками-колекціонерами полотен чи дослідниками творчості митця. Тому маємо справу з номінаціями "реципієнтів" картин, їх імпресіоністичними уявленнями чи досвідом, набутим у процесі мистецтвознавчих студій.

Поділ досліджуваних імажонімів необхідно, на нашу думку, здійснювати на основі структурного підходу. А у межах кожного типу побудови таких пропріативів з'ясовувати відповідний назвотворчий принцип. З огляду на це, серед онімів на позначення образотворчих творів Тараса Шевченка можна виокремити однокомпонентні, двокомпонентні та багатокомпонентні імажоніми.

Однослівних найменувань творів образотворчого мистецтва Т. Шевченка серед досліджуваних мовних одиниць незначна кількість – до 30. Це свідчить про непопулярність коротких назв через їх інформаційну недостатність. Вони мотивовані малярською лексикою: як однокореневою "Натурщик", "Натурщики", "Натурщиця", так і складною – "Автопортрет", "Кашовари", "Циганка-ворожка". Причому деякі власні найменування є тезойменними, наприклад назва ілюстрації "Знахар" та найменування гравюри, походження яких пов'язано із російськомовним оповіданням Гр. Квітки-Основ'яненка "Знахарь".

Картина "Катерина" виконана на тему однойменної поеми Т. Шевченка. Звичайно, ідею цього мистецького твору треба тлумачити, спираючись на зміст поетичного тексту. І така взаємопов'язаність дає змогу глибше і глобальніше зрозуміти проблеми, порушені в обох творчих зразках. Не даремно під час вивчення поетичного твору у школі рекомендують використовувати це полотно. І. Дзюба зазначав, що "картина не була ілюстрацією до поеми, а швидше її доповненням, розвитком теми" [4, с. 215].

Тезойменними з відповідними поетичними творами є картина "Гамалія", рисунок "Відьма", етюд "Тополя", сепія "Сліпий". Такі малюнки-відповідники до ранніх поем "є своєрідними авторемінісценціями" [8, с. 130]. Причому сюжет будь-якого художнього твору підтверджують відповідні слова поеми, наприклад, сепію "Сліпий":

Отак на улиці, під тином,
Ще молодий кобзар стояв
І про невольника співав.
За тином слухала Ярина.

Один із малярських зразків має назву "Бандурист". У цьому онімі акцент ставиться на специфіці виконавця, а не його особистих якостях.

Хоча трапляються і випадки різних назв. Так, із поемою "Слепая" поєднаний ескіз "Оксана". У цьому разі ідеоніми не однойменні.

Деякі лаконічні оніми на позначення живописних творів Т. Шевченка мають тлумачення автора. Коротка, але алегорична назва офорту "Казка" (у літературі відомий як "Козак і смерть") має підтекст самого Т. Шевченка: "А видкиля и куди богъ несе Господа москалю? и де таки табачку брали: чи несцимиричкою часомъ?! бо мы васъ знаемо пиддобрики!!! ...Изъ самой расѢи идемъ на тотъ свѣтъ судариня смерть... а табачок истинно Лубенскій...".

Напевно, для будь-якого митця властиве оспівування навіть чогось маргінального, не рекламowanego і буденного. Наприклад, назви "Бур'яни", "Гілка", "Било" не є оригінальними, однак самі начерки є витонченим змалюванням цих рослин і предметів.

Однокомпонентними можна вважати і найменування, що вміщують у себе прийменник, наприклад "В гаремі", "На пасіці", "У Києві", "На Орелі", "Коло Седнева", "В Седневі", "Біля столу", "На березі", "В Густині", "У Василівці" та ін. Усі – локально спрямовані.

Ідейні настанови однокомпонентних назв художніх творів загалом важко збагнути. Але очевидно є передісторія цих полотен і, відповідно, їх найменувань, що сягає до ранньої поетичної творчості Кобзаря. Автор сам прагне допомогти нам з'ясувати зміст, наводить на асоціації, дає вербальні настанови. В інших випадках пропріативи виконують номінативну функцію, а концептуальна складова спонукає до ґрунтовних пошуків "реципієнта" живописного твору.

Двокомпонентні найменування художніх творів Шевченка з мовного погляду мають чітко сформовані набори конструкцій. Наприклад, "іменник у Н.в. + іменник у Р.в.": "Гілля дуба", "Погруддя жінки", "Портрет П. В. Енгельгарта", "Смерть Лукреції", "Голова матері", "Курінь Стрючка", "Краєвид Києва", "Діти М. І. Кейкуатова" та ін.

Найчисельнішою групою цих імажонімів є назви із номенклатурним терміном "портрет" (50 пропріативів). Портретистика Т. Шевченка представлена різними особами, так само індивідуальною є історія назви того чи іншого полотна. Зокрема, "Портрет Є. П. Гребінки" – відомого українського письменника-байкаря, товариша Шевченка, у 1914 р. публікувався під назвою "Портрет невідомого". Нинішнє його найменування встановив академік В. Щурат [16, с. 9]. Художник присвячував свої живописні портретні праці петербурзьким урядовцям ("Портрет А. І. Лагоди"), поміщикам ("Портрет Р. І. Лукомського"), дворянству ("Портрет О. А. Лук'яновича"), знайомим і друзям ("Портрет М. П. Соколовського", "Портрет П. О. Куліша", "Портрет М. Г. Рєпніна"), а також цілим родинам: "Портрет В. О. Закревського" (один із власників с. Березова Рудка Пирятинського повіту Полтавської губернії), "Портрет П. О. Закревського" (брат Віктора Закревського), "Портрет Г. І. Закревської" (дружина Платона Закревського); "Портрет А. І. Лизогуба" та "Портрет І. І. Лизогуба" (бра-

ти, у маєтку яких на Чернігівщині у 1846 р. зупинявся митець); вісім портретів членів родини Катериничів: портрет М. Ф. Катеринич, О. А. Катеринича, І. А. Катеринича, Т. П. Катеринич та О. А. Афендик.

Портрети Петра І, Б. П. Шереметєва, О. Д. Меншикова, Б. Х. Мініха, П. О. Румянцева, Г. О. Потьомкіна, О. В. Суворова, М. І. Голенищева-Кутузова, М. Б. Баркляя де Толлі, П. Х. Вітгенштейна, І. І. Дибіча та І. Ф. Паскевича виконані Шевченком 1844 р. для книги М. Полевого "Русские полководцы или жизнь и подвиги российских полководцев, от времен императора Петра Великого до царствования императора Николая I".

Деякі портрети дійшли до нас із неправильними назвами. Так, "Портрет Й. Ф. Рудзинського" у 1929 р. придбаний Всеукраїнським історичним музеєм у Києві від контори Держторгу під хибною назвою "Портрет лікаря Рудзинського". Портретована особа – ротмістр Йосип Федорович Рудзинський, син кролевецького повітового лікаря Ф. П. Рудзинського. За участь у турецькій війні 1828–1829 рр. був нагороджений медаллю та за кампанію 1830–1831 рр. – польським "знаком отличия за военное достоинство V степени", зображеними на грудях портретованого.

Найменування картин Т. Шевченка з атрибутивними відношеннями між компонентами репрезентують непоширену модель "дієприкметник + іменник": "Перерване побачення" (у літературі зустрічається під назвою "Італійка біля фонтана" [3, с. 82]) і "Перервана зустріч" (із неправильно зареєстрованими як до різних творів назвами "Бахчисарайский фонтан", "Итальянки у колодца" [6, с. 17]).

Більш поширеною є схема-утворення найменувань за зразком "прикметник + іменник": "Анатомічний малюнок", "Архітектурний пейзаж", "Жіночий портрет", "Козацький бенкет" (інша назва "Козацьке весілля"), "Католицький чернець" (К. Широцький називає цю ілюстрацію "Капуцинський монах" [15, с. 94]), "Селянська родина", "Селянське подвір'я", "Сільське кладовище", "Судня рада". Прикметникові компоненти у цих структурах – найчастіше із присвійними суфіксами. Інколи трапляються пропріативи, на кшталт, "Людська постать", що формують узагальнене враження про незакінчений начерк. Атрибутивними є й найменування прикладкового типу: "Панна Сотниківна", "Урочище Стінка", "Урочище Білик".

Назви типу "Аскольдова могила", "Видубецький монастир", "Києво-Межигірський монастир", "Мотрин монастир" сприймаються як одна лексична сполука, однак формально складаються із двох слів і походять від найменувань церковних об'єктів, зображених на картинах.

Двокомпонентні імажоніми із прийменником – це "Брама в Густині", "Жінка у ліжку", "Дари в Чигрині", "Костьол у Києві", "Людина на березі", "Хата над водою", "Хутір на Україні". Усі назви – локальні, хоча трапляються і з атрибутивною семантикою: "Краєвид з церквою".

Усі інші найменування художніх творів Тараса Шевченка є багатоконпонентними. Перша їх частина утворюється за аналогом складних словосполучень на основі підрядного зв'язку між компонентами: "Давні печери Києво-Печерської лаври", "Постать селянина зі спини", "Композиція на історичну тему", "Кам'яні хрести в Суботіві", "В натурному класі Академії художеств", "Портрет жінки з локонами", "Рукави жіночої сорочки", "Композиція на історичну тему".

Є серед цього типу імажонімів пропріативи, компоненти яких поєднані підрядним і сурядним зв'язками: "Київ з-за Дніпра та інші начерки", "Натурщик і учень Академії художеств", "Селяни та інші начерки", "Сон бабусі і внучки", "Художник перед мольбертом та інші ескізи і начерки", де найчастотніше номінується спочатку головний об'єкт зображення, а всі інші додаються живописною номенклатурою.

В імажонімії Тараса Шевченка є назви, співвідносні із реченнями, які, проте, виконують номінативну функцію: "Александр Македонський виявляє довір'я своєму лікареві Філіппу", "Т. Шевченко малює селянське подвір'я", "Жінка, що сидить". А також два речення в одному найменуванні: "В Густині. Трапезна церква", "Селяни. Постаті".

У цілому імажонімія ранньої художньої творчості Тараса Шевченка ілюструє місця подорожей Україною та осіб, які відіграли в його житті ключову роль або з якими письменнику доводилося зустрічатися. Найменування його живописних творів репрезентують локальні й описові характеристики зображуваних об'єктів чи осіб. У їх складі значна кількість антропонімів, топонімів, гідронімів, оронімів та еклезіонімів. Якщо люди чи назви географічних об'єктів на картинах поставали зі зрозумілих причин, то зображення культових споруд може свідчити про певні світоглядні орієнтири відомого класика. Наявність декількох назв до одного малярського зразка засвідчує варіативність виражальних засобів мови й особливості індивідуального сприйняття живопису Т. Шевченка та своєрідність такого назвотворення. Деякі картини є суттєвим доповненням поетичних творів митця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонович Д. Шевченко – маляр / Д. Антонович. – К., 2004. – С. 144–149.
2. Бурачек М. Великий народний художник / М. Бурачек. – Х., 1939. – С. 16.
3. Горленко В. Картины, рисунки и офорты Шевченко / В. Горленко // Киевская старина. – 1888. – С. 82.
4. Дзюба І. Тарас Шевченко / І. Дзюба. – К.: Видавничий дім "Альтернативи", 2005. – 704 с.
5. Новицький О. Тарас Шевченко як маляр / О. Новицький. – Львів–Москва, 1914.
6. Образотворче мистецтво. – К., 1939. – № 2–3. – С. 17.
7. Подольская Н. Словарь русской ономастической терминологии / Н. Подольская. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
8. Сліпушко О., Приліпко І. Художня індивідуальність Тараса Шевченка і світовий літературний контекст. Монографія: у 2 частинах / О.М. Сліпушко, І.Л. Приліпко. – Частина 2. – К.: Логос, 2016. – 267 с.

9. Слободянюк О. Нове про рисунок Тараса Шевченка "Києво-Межигірський монастир" / О. Слободянюк // Шевченкознавчі студії: Збірник наукових праць / КНУ імені Тараса Шевченка. – Вип. 13. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2011. – С. 290–295.

10. Сьомка О. Васильківський форт: до історії назви та побудови / О. Сьомка // Шевченкознавчі студії: Збірник наукових праць / КНУ імені Тараса Шевченка. – Вип. 13. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2011. – С. 295–300.

11. Тарас Шевченко. Повне зібрання творів в десяти томах / Відп. ред.: В. І. Касіян / Т. Шевченко. – К., 1961–1964. – Т. 7: Живопис, графіка 1830–1847 років. – Кн. 1. – XVI с. + 153 іл. + 64 с.; Кн. 2. – 192 іл. + 110 с.

12. Торчинський М. Основи денотативно-номінативного групування лексики / М. Торчинський // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Випуск ХХІХ–ХХХІ. – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету, 2011. – С. 27–31.

13. Торчинський М. Структура онімного простору української мови: монографія / М. Торчинський / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 548 с.

14. Цілина М. Українська імажонімія ХХ–ХХІ ст. / М. Цілина // Наукові записки Національного університету "Острозька академія": збірник наукових праць. – Острого, 2015. – Вип. 58. – С. 282–285.

15. Широцький К. Т. Шевченко як ілюстратор / К. Широцький // Шевченківський збірник. – Т. І. – Пб., 1914. – С. 94.

16. Щурат В. З життя і творчості Тараса Шевченка / В. Щурат. – Львів, 1914. – С. 9.

Стаття надійшла до редколегії 30.03.17

Цылына М.

ИМАЖОНИМИЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО (ЯЗЫКОВО-СТРУКТУРНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ)

В статье рассмотрены структурные типы наименований изобразительных произведений Тараса Шевченко периода раннего художественного творчества (1830–1847 гг.). Выяснено мотивы номинации таких однокомпонентных имажонимов и установлено синтаксические связи между компонентами в многочленных названиях.

Ключевые слова: идеоним; имажоним; имажепоетоним; тезоименные идеонимы.

Tsilyna M.

IMAZHONIMIYA OF TARAS SHEVCHENKO (LINGUISTIC AND STRUCTURAL DIMENSION)

In the article reviewed the structural types of names at art works of Taras Shevchenko's early artistic period (1830–1847 years). It was found motives of the nomination of single-component and established syntactic relationships between components in polynomial names.

Key words: ideonim; imazhonim; imazhopoetonim; tezoymenni ideonimy.